

О.А. Кальниченко,

доцент;

М.М. Шептуха,

доцент

(Харківський гуманітарний університет "Народна українська академія");

Н.М. Кальниченко,

старший викладач;

О.В. Шамрай,

старший викладач

(Харківський національний автомобільно-дорожний університет)

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА ДУМОК ПРО ПЕРЕКЛАД У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФРАНЦІЇ

Дослідження присвячено історії перекладу та висловлювань про переклад у Франції IX – XIV ст., особливостям середньовічного перекладу та його значенню для становлення французької літератури, початку французької лексикографії.

Теорія перекладу – це та ж історія перекладознавства, але очищена від проявів суб'єктивного фактора та систематизована на об'єктивних засадах, а історія перекладознавства – це персоніфікована та драматизована теорія перекладу, в якій кожне наукове поняття та теоретичне положення містить ярлик, в якому вказані особи, дати та конкретні обставини, пов'язані з їхньою появою в науці. І як вказував Вернадський: "Кожне покоління наукових дослідників шукає і знаходить в історії науки відбиття наукових течій свого часу" [1].

У різні епохи на переклад дивилися по-різному, й кожна літературна епоха кожного народу має свої конвенційні норми, зокрема уявлення про адекватність перекладу, котрі час від часу переглядає [2]. Зараз не існує якоїсь загальної згоди стосовно того, що є середньовічним перекладом чи до якої міри можна наші сучасні погляди на переклад переносити на часи середніх віків. Сперечаються медіавісти про те, чи варто оцінювати середньовічні переклади в критеріях правильно /неправильно або добре / погано, наполягаючи на історичній обумовленості бажаності точного перекладу. Інші ж взагалі вважають, що будь-яка оцінка накладає наші сучасні уявлення про переклад на світ, який докорінним чином відмінний від нашого [3], тим більше, що при порівнянні неможливо стверджувати напевне, що перекладач працював із того рукопису, який дійшов до нас, або що ми маємо точну копію справжнього перекладу – адже й переписувачі, бувало, істотно втручалися до тексту, додаючи чи вилучаючи фрагменти (не кажучи вже про перекладачів) [4]. А перекладачі часом брали на себе роль компіляторів. Так, де Мен майже не бачив різниці між перекладом та оригінальною творчістю. Можливо, як реакція на такі фундаментальні розбіжності в поглядах на переклад у середні віки та зараз, предметом дослідження медіавістів останнім часом став сам перекладач, хай навіть для нас і анонімний, у той час як дослідники сучасних перекладів говорять радше про "переклад" та про "процес перекладу". А оскільки створення всякої теорії вимагає великої кількості фактів, то створення істинно сучасної теорії перекладу неможливе без створення великої кількості національних історій перекладу, в зв'язку з чим об'єктом нашого дослідження стала історія перекладу та перекладацької думки середньовічної Франції. Новизна дослідження полягає у тому, що переклад тут розглядається як факт культури, а не мовної поведінки, а метою стало встановити роль перекладу та його форми у вказаний час, що приведе до більш ясного розуміння теорії та практики європейської традиції перекладу.

Що стосується зв'язків між мовою та перекладом, то, з одного боку, письмова латина стає lingua franca середньовічної Європи як мова церкви, права, освіти, науки. А от lingua romana rustica (латина, якою розмовляли солдати армії завойовників, посадовці, купці та ін.), з іншого боку, породжує різні інші романські мови, включаючи й французьку. Ще в IX ст. ця глибока розбіжність між цими двома гілками – класичною латиною та латиною народу, так званою "вульгарною латиною", – стає настільки помітною, що її визнають і церква, і королівський двір, і виникає необхідність упорядкувати письмову мову, відновити "правильну" латину, що разом з тим призвело до визнання автономії народних мов. Саме тоді переклад починає відігравати свою значну роль, і Турський собор (813 р.) постановляє, що духовенство має перекладати ("transfere") народною говіркою [5: 35]. Перші документи старофранцузькою – це буквальні переклади латинських літургійних текстів, що відносяться до IX ст. [6].

Середньовічні перекладачі опинилися в тій самій ситуації, як і їх римські попередники: вони перекладали з багаті культури та розвиненої мови на говірку, що лише почала розвиватися. У римлян вони шукали зразків: способів перекладу та шляхів подолання недосконалості своєї мови [7: 565]. Поява, починаючи з X ст., літератури народними мовами призводить до зміни ролі перекладу, який стає засобом поширення вченості шляхом створенням цільового тексту зрозумілою народу мовою. А оскільки по всій Європі виникають нові літератури, які не мають значної письмової традиції, на яку можна опертися, якщо вона взагалі не відсутня, то широко починають перекладатися, адаптуватися та засвоюватися твори, створені в іншому культурному контексті. Внаслідок цього переклад, по мірі того як письменники звертаються до нього як до засобу підвищити статус власної народної мови, набуває додаткового виміру [8: 52].

Жанровий перехід у Франції XII ст. від епосу chanson de geste, прикладом яких може служити "Пісня про Роланда", до лицарського роману служить доброю ілюстрацією того революційного впливу на існуючу літературу, який може мати переклад. Цей зсув був важливим, бо позначив перехід від традиційної усної героїчної

оповіді до письмової авторської авантюри літератури. Фактично цей перехід виявився найважливішим результатом розвитку літератури в західноєвропейській культурі на ґрунті народних мов, де переклад зіграв центральну й, по суті, вирішальну роль. Лише тільки починають записувати усні епічні твори, як у французькій літературі з'являються конкуруючі жанри, що ведуть своє походження переважно від перекладів середньовічних латинських творів. Переклади тієї доби демонструють багато типічних ознак жанру лицарського роману, включаючи формальні елементи, такі, як "жіночі персонажі", "увага до біографії" та "індивідуальний авторський голос" та найбільш помітні ідеологічні складові на зразок "куртуазності", "схильності до розкоші та багатства" та "куртуазного кохання". Отже, основною функцією перекладу в цьому випадку було полегшити перехід до літератури лицарського роману шляхом запровадження різних його елементів до Франції, де такі автори, як Кретьєн де Труа, сприймали їх та удосконалювали старофранцузькою мовою. І навіть коли жанр лицарського роману встановився як прийнятна, стала літературна форма, переклад продовжував відігравати роль у її консервації. Цікаво, що багато раних лицарських романів є насправді псевдоперекладами, бо вони лише представлялися своїм читачам як переклади. Очевидно, якщо твір новаційного жанру представлявся як переклад з престижного джерела (латинського або грецького), то тоді він міг більшою мірою очікувати на схвальне сприйняття у читачів. Отже, "предтеч" лицарського роману знаходимо в перекладах XII ст. старофранцузькою мовою [9].

Перші значні поети, такі, як Кретьєн де Труа, Марія Французька, Рютбеф та Жан де Мен, були по суті перекладачами, котрі писали в той час, коли переклад, наслідування та оригінальна творчість були нерозривно пов'язані. Так, до тексту "Роману про Розу" (близько 1235) Гійома де Лоріса входили переклади з латинських текстів [10: 409].

Нічого не відомо про автора чи перекладача "Моралізованого Овідія", написаного середньофранцузькою мовою в першій чверті XIV ст. Цей твір є своєрідним цілісним компендіумом "Метаморфоз" Овідія, класичних та середньовічних (включаючи авторські) коментарів й інших більш недавніх матеріалів подібного характеру, таких як нормандська оповідь про Пірама та Фісбу та французький переклад легенди про Філомелу, який приписують Кретьєну де Труа.

Також перекладалися старофранцузькою латинські переклади арабських медичних трактатів, так само як і численні хроніки з французької історії, що були створені латиною, – "Історія франків" Григорія Турського (VI ст.) та "Історія королівства франків" (XIII ст.) [11].

Лише в XIV ст., коли з'являються перші університети, переклад виходить за межі монастирських murів і на короткий час розквітає під покровительством корони [12]. За правління Карла V (1337 - 1380) широко заохочуються переклади класичних творів. Миколай Орем або Орезмський (1330 - 1382), один із основних перекладачів кола Карла V, перекладає французькою давні латинські переклади Аристотеля. Він вказує на ту роль, яку відіграли перекладачі в Стародавньому Римі в передачі знань греків, і наголошує на корисності того, щоб ці знання стали надбанням французів через переклад. На 1370 рік він переклав французькою мовою три трактати Аристотеля ("Етика", "Політика" та "Економіка"), на яких, на його думку, мали будуватися основи державного управління. Крім того, він перекладав французькою мовою твори Птолемея та Аристотеля з фізики та астрономії. У передмові до перекладу Аристотеля Орем пише: "Король заради загального добра виявив бажання мати переклади цих творів французькою мовою" [13: 26]. Таким чином, за три століття до Декарта Орем починає писати французькою мовою про науку та філософію й при цьому стикається з велетенськими труднощами, адже французькій мові бракує відповідних термінів, потребу в яких Орем добре розуміє [14: 22]. "Наука, яка могутня сама по собі, не може бути висловлена приємними на слух словами. В ній варто частіше користуватися термінами чи властивими для неї словами, що зрозумілі далеко не всякому, так само, як і раніше, коли про неї писали, використовуючи подібну мову" [13:26 – 27]. Орем у передмовах до своїх перекладів також залишив цікаві коментарі про переклад, зокрема, з таких важливих питань, як завдання перекладача, необхідність точності та про запозичення нових термінів у цільову мову. У зусиллях надати великим авторам греко-римської античності французького звучання середньовічні перекладачі були й лінгвістами-компаративістами задовго до появи компаративного мовознавства. Коли вони порівнювали стилістичні засоби джерельної та цільової мов, то виявляли, що сучасні рідні мови – неповноцінні. І ці перекладачі ставили перед собою завдання виправити ці недоліки, хоча й скаржилися при цьому в передмовах до власних перекладів на труднощі свого завдання. Миколай Орем належав до того кола інтелектуалів, котрі тяжіли до двору й кількість яких зростала на протязі XIV ст., коли французькі королі все більше спиралися на легістів, людей учених, у середовищі яких виникає інтерес до античності, що його можна розглядати як перші паростки гуманізму. П'єр Берсіюр перекладає Тита Лівія, Лоран де Прем'єрфе – Цицерона та Боккаччо, Філіп де Мез'єр стає першим перекладачем Петрарки французькою мовою. Перші перекладачі грецької та латинської літератури також опікувалися проблемами лексикографії. У Франції, наприклад, ченець-бенедиктинець П'єр Берсіюр (1290-1362), котрий переклав "Ab urbe condita", або "Історію Риму" (1355-1356) Тита Лівія на замовлення французького короля Іоанна II Доброго, супроводив цей переклад словником, у якому роз'яснював латинські слова, які вирішив зберегти у своєму французькому перекладі. Миколай Орем, зіткнувшись із філософською та технічною термінологією (1370) при перекладі "Економіки", "Політики" та "Етики" Аристотеля з латинської мови французькою, знаходить французьку мову невідповідною і тому відчуває, що має право ввести низку "технічних" термінів, які варто, на його думку, запозичити: aristocratie, despote, demagogue, legeslation, monarchie, mercenaire, potentia, sedition, tyrannie, spectateur тощо [14]. Переклад Орема супроводжується словником із 140 слів та індексом 117 ключових слів.

Проте за цим періодом мовної та інтелектуальної діяльності настали десятиліття воєн та неспокою, які для перекладацької діяльності не були плідними. Серед нечисленних перекладів тих часів, зокрема, можна назвати переклад "Декамерона" Боккаччо (1485), "Декади" Тита Лівія (1486), "De Officiis" Цицерона (1493), а також

невелику кількість наукових праць із латини та італійської. До них можна додати кілька перекладів з інших тогочасних європейських мов [10: 109].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кацнельсон С.Д. Предисловие // История лингвистических учений. Древний мир. / Ред.: А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон – Л.: Наука, 1980. – С. 3 – 6.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Woodsworth J. History of Translation. // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed.: Baker M. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 100 – 105.
4. Pym A. Method in Translation History. Manchester. St. Jerome Publishing, 1998.
5. Delisle J., Woodsworth J. (eds.) Translators through History. Amsterdam and Philadelphia: John Benlamins. – 1995.
6. Van Hoof H. Histoire de la traduction en occident: France, Grande-Bretagne, Allemagne, Russie, pays-Bas. – Paris, Louvain: Duculot, 1991. – 368 p.
7. Chavy P. Les premiers traducteurs Français. The French Review, 1974, v. 47, #3. – P. 557 – 565.
8. Bassnet S. Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1980. – 168 p.
9. Tymoczko M. Translation as a Force for Literary Rendition in the Twelfth-century Shift from Epic to Romance // Translation in the Development of Literature/ Eds.: Lambert J., Lefevre A. – Bern: Peter Lang Inc., 1993. – P. 75 – 92.
10. Salama-Carr M. French tradition // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed.: Baker M. – London and New York: Routledge, 1998. – P.409 – 417.
11. Волкова З.В. Средневековые переводы: эпос, хроники, клерикальная литература // Тетради переводчика. Выпуск 18 – М.: МО, 1981. – С.46-58.
12. Kelly L.G. The True Interpreter – New York: St. Martin's Press, 1979. – 282 p.
13. Horguelin P.A. Anthology de la maniere de traduire. – Montreal: Linguatex, 2000 // Universite d'Ottawa.
14. Lebrun C. Nicole Oresme, ou la naissance d'une lexicographie scientifique Française // Circuit, # 659, 1998. – P. 22-23.

Матеріал надійшов до редакції 11.05.2005 р.

Кальниченко А.А., Шептуха Н.М., Кальниченко Н.Н., Шамрай Е.В. История перевода и высказываний о переводе в средневековой Франции.

Исследование посвящено истории перевода и высказываниям о переводе во Франции IX – XIV вв., особенностям средневекового перевода и его значению для становления французской литературы, началу французской лексикографии.

Kalnychenko O. A., Sheptukha M.M., Kalnychenko N. M., Shamray O.V. History of translation and translation thoughts in medieval France.

The study deals with the history of translation and translation thoughts in France of the IX – XIV centuries, peculiarities of medieval translation and its significance for the French literature establishment, the beginning of French lexicography.